

Morten Søndergaard

LYD OG BETYD

1. Lyd og betyd

På vej hjem fra skole kunne det ske, at jeg begyndte at gentage ord. Jeg kan ikke længere huske, hvad det var for ord jeg gentog, men måske har det været svære ord, som «seismograf», «bruttonationalproduktet» eller «demografi», ord som vi skulle lære i skolen. Eller også var det småord, som jeg betragtede som mine egne: «Sol» eller «måne» eller «stol» eller «foto». Men effekten af gentagelserne var i hvert fald, at ordet forvandlede sig til en varm lyd i munden, et stykke ordtygg gummi, jeg kunne puste op som talebobler i luften.

Kvarteret jeg boede i, bestod af helt ens rækkehuse, som måske har inspireret til gentagelserne. Når jeg gentog ordene skete det, at de mistede deres betydning. Det indhold som ordene bar på, forsvandt ned i gentagelsens malstrøm, jeg gled fra «betyd» til «lyd». Kvarterets ensartethed blev understreget af at gaderne stort set hed det samme: «Blåbærvej», «Hindbærvej» eller «Enebærvej»; kvarteret blev kaldt *marmeladekvarteret*. Og der gik jeg altså, i et forsøg på at udsætte eller beherske det at komme hjem fra skole, og lavede min egen lydlige *jam*.

Hvad var det for en mærkelig beskæftigelse? At tale med sig selv er suspekt. At gentage sig selv hører til i de seniles, i de gales verden. Spøgelserne og gengangerne hvisker de samme få og uhyggelige sætninger til os. De gentager os. Ville jeg da slet ikke hjem? Skulle gentagelserne holde noget alt for velkendt på afstand? I hvert fald har det at gentage ord siden virket stærkt på mig. Måske er der tale om en beroligende ef-

fekt, som at ville høre den samme sang, den samme historie før man kan falde til ro.

I de senere år har jeg i forbindelse med mine oplæsninger optrådt med to samplere, som fungerer på den måde, at jeg læser digte op gennem lydmaskinerne, der samler ord eller digtlinjer, som jeg derefter kan gentage og variere. De loops som fremkommer forvandler sig til rytmiske strukturer, som kan bearbejdes og som jeg kan læse nye ord og digtlinjer ind over.

Stemmen er et forunderligt instrument, og i samklang med samplerne kan den forvandle sig til en lydlig tekstur, der kan sammenlignes med musik. Jeg betragter mig ikke som musiker, men jeg holder af at lade stemmen gå på opdagelse i lydligt klingende landskaber gennem gentagelser og bearbejdninger. Jeg tænker på disse læsninger i højere grad som opløsninger end som oplæsninger.

Når man opløser ordene ved hjælp af gentagelser og maskiner, er det som om, man bevæger sig hen mod en førsprog tilstand. En tilstand et sted uden for sproget. Mon det er rigtigt at tænke forholdet sådan? At man var *udenfor* sproget og de andre, de sprog bærende, var *indenfor*? I så fald nærer jeg et ønske om at komme ud igen, ud af sprogets bygning og ud i det omgivende sprogløse landskab.

Under alle omstændigheder må det forholde sig sådan, at vi kommer til sproget fra lydsiden. Vi fødes sandsynligvis med nogle sproglige strukturer og en forprogrammeret tilføjelighed til sprog, men vi er sprogløse fra fødslen og sprog er noget der skal læres. Som babyer kan vi kun kommunikere med gråd og lyde. Vi hører og forstår de første lyde som intonationer, melodier og forløb, som vi efterhånden lærer at beherske. Men vi starter et sted udenfor sproget. Vi famler os frem langs sprogranden og først efter mange hakkende tilløb og forsøg er vi indenfor i sprogets varme. Og når vi først er kommet ind, kan vi ikke komme ud igen. Måden vi kommer ind i sprogets bygning på, er ved hjælp af gentagelsen. Prøvende og gentagende nærmer vi os, vi babler og synger

nonsens-remser og gentager højt vore NEJ. Vi korrigeres og vi lærer at udtale ordene. Vi tager fejl og vi retter os. *Fail. Fail better*, som Beckett udtrykker det.

Der er nogle lyde som jeg holder særligt meget af. Det er alle de lyde, som ligger lige før betydningen sætter ind. Det er alle for-lydene, alle de små indåndinger der skal til før ordene kommer. Min far havde en Tandberg spolebåndoptager. Det var en omstændelig proces at sætte spolebåndene i maskinen. Man skulle svinge båndet forbi tonehovedet og over på den modtagende spole, hvor båndet så skulle have fat. Min far optog radioudsendelser. Det kunne være udsendelser der handlede om litteratur eller musik. Når spolebåndoptageren optog fra radioen, klaprede to lysende grønne lysdioder mod hinanden, som var de stemmelæber, der gentog den stemme, der netop i det nu blev optaget. Når båndet skulle afspilles, kunne man, hvis man lyttede godt efter, høre at et ganske svagt for-ekko på spolebåndet. Et skyggeekko der lød, som kom det inde fra fremtiden, og som gentog de ord der siden fulgte.

Yndlingslydene er: Den svage indånding før ordene, lyden før nogen skal til at sige noget, læbernes smasken, små klik med tungen, dét er de hellige lyde. Men også skridt i grus over en gårdsplads, de lyder næsten som ord, der endnu ikke har fået betydning. Eller det fine klikkende efterbrus når en øl bliver hældt op i et glas. Eller at knuse papirtynd is om morgenen efter det første frostvejr. At tømme kassen med lego ud på gulvet. Disse lyde repræsenterer for mig en tilbagevenden til den sprogløse tilstand, der findes uden for sætningernes og ordenes riger.

Vi kommer fra lydsiden; vi er små dyr der gnaver lydene fri rundt om ordene, som er de mineralrige hinder, vi først skal igennem, før vi kommer ind til betydningen. Før der eksisterede et sprog, før der eksisterede en grammatik og et vokabularium eller en brug som retfærdiggjorde et sådant. Der må have eksisteret en slags fonetisk tilbøjelighed, en inklination eller en auditiv gravitationskraft, som gjorde at lyd

tiltrak lyd. At ordstammer bøjede sig i lydlig vind, at det ene ord tog det andet. Sporene efter den kraft genkender vi i det poetiske sprog som allitteration, rim og rytme. Vi hører kraften i sangen eller i de gales rablen.

Franske forskere har for nyligt opdaget, at hulemalerierne forekommer i huler med særlig god akustik. Man regner med, at hulemalerierne er malet til akkompagnement af musik og sang og måske også digte. Man må forestille sig at shamanen langt inde i hulen, måske alene, sang verdens første digte på steder der var udvalgt efter deres resonans og deres lydlig kvaliteter. Han eller hun stod altså på en slags lyd-scene og udøvede sin kunst. Det er den samme specielle ekstatiske lyd og lytten vi opsøger i tilrøgede kælderlokaler til digtoplæsninger og når vi siger digte højt for os selv.

Et digt er en dans mellem lyd og betydning. Sprogets oprindelse er poesi. Poesien findes før og rundt om og efter sprogene, for det er det poetiske potentiale, den fonetiske gravitation, der har været drivkraften i tilblivelse af sprog. Etymologien husker at lyrik er ord ledsaget af lyrespil. Det var på en græsk scene, med lyren, skildpaddeskjoldet og fåretarmene og bukkehornene, at sproget blev formet. Når jeg skriver, er udgangspunktet for et digt som regel et konkret billede, en helt konkret sansning, men et digt bliver først til, når det bearbejdes af en rytme. En god indikator på, om et digt er godt eller ej, er om jeg har lyst til at læse det op.

Måske er det først når et digt bliver læst og læst op, at det faktisk findes eller realiseres. Et digt er for mig ikke færdigt, før det giver lyd fra sig, før jeg kan høre det. Før det har en *sound*. Den samme sound som jeg kender fra andre kunstneriske frembringelser, for også skuespil, malerier, skulpturer etc. har en sound. Alting har sound: Et træ, et hus, en udsigt, et ansigt. Alle mennesker har en sound, og vi aflytter lige så langsomt hinandens væren og måder at klinge på.

Sproget viste sig effektivt, da vi skulle finde vej, da vi skulle fortælle og genfortælle vejen hen til et bytte, et vandhul eller en hule der kunne give os beskyttelse. Lyd blev sat

sammen til fortælling. Lyde kan fortælle. Lyd kan rumme historie og betydning, og sat rigtigt sammen kan lydene danne betydningsklange og fortællende rytmer. Stemmer bærer tonefald og livshistorie med sig. Stemmerne folder sig ud og griber ind i hinanden, de fletter sig og strømmer, ord river sig løs og gentages. Lyden betyder, og betydning lyder.

En gang, da jeg tænkte over disse ting, skrev jeg en tekst:

AT KUNNE SIGE NOGET

Jeg kan ikke sige det, ikke det, ikke sige det som det er, hvordan er det, hvordan skal det være, hvordan er det man gør, jeg kan ikke tale, ikke få et ord frem, jeg ved pludselig ikke hvad ordet «sko» eller «skov» eller «skovle» betyder, og ordene svæver lukket inde i hver sin tyggegummitaleboble, lukket inde i gopler af slim, jeg har superlim på læberne og ordene klæber, de klæber til mine læber, mine klæbelæber kan ikke få ordene frem, jeg kan ikke få det sagt, ikke finde det sted hvor lyden betyder og flyder så jeg kan sige det jeg vil sige, jeg er en flue der flyver mod ruden, desperat parat til at sige det når det bliver muligt, når ruden bliver væk, en rytmisk stammen og sværmen omkring det jeg vil sige, sige, sige det, jeg er tre år, fire år, nej, jeg er ét år og jeg ligger på gulvet og leger med lort, lortord, ordlortene ligger og siger jeg skal sige dem, nej ikke endnu, jeg kan ikke sige dem endnu, der er ikke noget at sige, der er lort, der er spordt, ordt, spord, ord, jeg taler det langsomt, jeg er her ikke, jeg er en lort, ordt, det sker at jeg siger en lort, et ord, jeg er rytmen i plaskene, plumpende, plaskende, jeg kravler, jeg kravler kravlende og de kravlende ord betyder sig selv, vov vov, tak tak, av av, jeg siger det igen, jeg gentager det gerne, fut fut, det var flot, hej hej, jeg siger jeg jeg, muh muh, øf øf, jeg siger det gerne, jeg siger ikke «lort», jeg siger «ord», jeg taler, jeg kravler ikke, jeg går, skridt for skridt, jeg har skidt, jeg har det skidt, jeg har skridt, jeg har mod på ord, jeg er fææærdiiig, jeg er lige begyndt, jeg kan sige det, jeg

stammer ikke, jeg kan synge, jeg kan sige det, jeg kan synge det, dig og mig og vi to i ord, far og mor, jeg er stor, jeg kan, jeg kan sige det hele, alting, jeg kan sige det jeg vil, jeg kan, jeg kan sige det.

(fra *At holde havet tilbage med en kost*, 2004)

Når børn lære at tale, kommer de kravlende hen til sproget fra lydsiden. Så peger forældrene på dyrene og siger: *Vov vov!* Og for enden af fingeren *er* der faktisk en vovvovhund! Og når vi møder hunden igen, så siger forældrene *vov vov* en gang til. Selv hunden gentager sit *vov vov*, nærmest for at berolige os. Hør nu her, siger hunden, det er ikke så svært: *Vov vov*. Du skal bare gøre som jeg gør, gentage, så skal det nok gå alt sammen. Vi gør som hunden: *Vov vov*.

Samtidigt med udpegningen – i en mærkelig pege-lege-lege-grød af følelser og nysgerrighed overfor dem som pege-fingeren sidder fast på – i håbet om at deres udpegningen vil fortsætte og fortsætte og at alting skal blive ved med at gentage sig i nye fantastiske former, så ryger der noget med. Hvad? Det er alt det, vi siden leder efter i gentagelsen: Kærlighed. Stemme. Varme. Arme med pegefingre på. Det bliver efterhånden til sprog og sproget væver sig sammen til et tæppe, som vi gerne vil have at nogen putter rundt om os. Vi vil så gerne lære det hele. Vi vil så gerne gøre det hele selv.

2. Stemmen

Den amerikanske komponist Alvin Lucier har lavet et rørende og stærkt værk, der hedder *I Am Sitting in a Room* (1968), det ligger på YouTube. Værket handler om gentagelse og stemme. Lucier optog en tekst med en mikrofon og afspillede derefter optagelsen tilbage ind i rummet fra en højttaler. Så optog han denne nye optagelse på samme måde. Det gjorde han mere end tredive gange. Eftersom alle rum har en bestemt resonans, er effekten, at visse frekvenser efterhånden bliver fremhævet, og i gentagelserne bliver ordene til sidst uforståelige. Ordene erstattet af harmonier og toner fra rummet selv.

Den reciterede tekst beskriver processen. Teksten begynder: «Jeg sidder i et rum, forskelligt fra det du er i nu. Jeg optager lyden af min stemme og jeg vil afspille den tilbage ind i rummet», og Lucier fortsætter, «jeg anser denne aktivitet ikke så meget som en demonstration af en fysisk kendsgerning, men mere som en måde at udjævne eventuelle uregelmæssigheder min stemme måtte have».

Lucier var stammer, og værket er også et dybt personligt anliggende. Stemmen glider gennem sine gentagelser fra at være individuel, til at blive en musikalsk og klingende rytmisk struktur, noget ikke-menneskeligt. Stemmen og ordene forsvinder, og kun lyden og dens rum og klang bliver tilbage. Da jeg første gang hørte værket, kom jeg til at tænke på Stanley Kubricks film *Rumrejse 2001*. Man kan forestille sig at Lucier, hvis han havde fortsat sine gentagelser, til sidst ville forsvinde og drive ud i det ydre rum. Det ydre rum, siger vi, om det sted hvor der hverken findes lyd eller stemmer. Men hør selv: Vi bruger ordet *rum* for det univers jordkloden svæver i, vores forestilling kan ikke trænge ud gennem sprogets vægge.

HAL-computeren i *Rumrejse 2001* (spillet af Douglas Rain) er bærer af en forunderlig stemme, der svæver et sted mellem lyd og betyd. Stemmen og dens kvalitet er rolig, men den er også næsten uden følelse. Stemmen rummer et svæv og en vægtløshed, der gør den på en gang fascinerende og uhyggelig. Den er som et barn, der læser en grusom tekst højt. Eller den lyder som de syntetiske stemmer vi kender fra talemaskiner. Det er stemmer uden ansigt.

Jeg har altid været fascineret af den slags stemmer. Stemmer der taler, uden at vide hvad de taler om. Det er stemmer der svæver på grænsen mellem det de siger, og den måde de siger det på. Jeg har flere gange haft meget stærke oplevelser, der angår sådanne svævende stemmer. Tydeligst husker jeg en oplevelse i en skilift. Jeg sad sammen med et fremmed par. De talte sammen på et sprog jeg ikke forstod. Men at lytte til kvindens stemme, var som at lytte til en fjerne kosmisk

signaler, der netop i det øjeblik ramte min trommehinde. Det var absolut ligegyldigt, hvad denne stemme talte om, jeg ønskede bare, at den skulle blive ved. Jeg ønskede at skiliften skulle gå i stå og at vi skulle hænge der, dinglende, og at hendes stemme skulle strømme i samme lidenskabsløse og rolige toneleje, som en blanding mellem et vulkanudbrud på en af Jupiters måner og venligtsindet radioaktiv stråling fra en fjern galakse.

Desværre nåede skiliften sit mål og jeg hørte aldrig hendes stemme igen. Hvor blev den af, den inhumane og mosbløde stemme? I det hele taget: Hvor er stemmen henne? Er den udenfor eller indeni os? Vi ser den nogle gange, i frostvej, som en ustyrlig dampfane der et øjeblik blafrer foran munden på os, men så er den væk. Stemmen er et grænsefænomen, den bærer på en gang ordene med sig, sørger for at de forlader kroppen, og den bor inden i os, som en medfødt del af os. Stemmen vrider sig som en varm klump brusk for enden af en stemmegaffel.

I hvor høj grad er vi vores stemme? Hvor stor en del af vores personlighed er knyttet til stemmen? I en periode var jeg tilknyttet et program på Danmarks Radio og mødte der en del af de faste oplæsere. De var alle udvalgte på grund af deres stemmers kvaliteter, og deres stemmer var tydeligvis en arbejdsdragt, de kunne tage af og på. En stemmedragt der under tiden så ud til at være for stor. En af de mest berømte radiostemmer tilhørte Poul Grønhøj, et navn næsten ingen vil forbinde noget med, men en stemme alle i Danmark kender. Jeg husker, at han kom gående på gaden og nærmest kørte sin stemme på en trillebør foran sig. Så stor var stemmen.

Jeg fik en gang en samling optagelser af den (britisk fødte) amerikansk filosof, forfatter og foredragsholder Allan Watts, som var en kendt tolker af østlig filosofi for et vestligt publikum. Jeg lyttede til hans stemme, og kom til at holde af den. Ikke mindst elskede jeg hans let ironiske latter, der kunne oplyse hele universet på brøkdele af sekunder. Jeg lyttede til stemmen, og jeg dannede ud fra stemmen et helt klart billede

af, hvordan han måtte se ud. Da jeg en dag så et fotografi af Allan Watts på nettet, fik jeg et chok. Jeg nægtede at tro, at det var den samme mand, for mit billede af ham, dannet gennem hans stemmen, stemte overhovedet ikke overens med virkelighedens. Selv nu hvor jeg ved, hvordan Allan Watts ser ud, kan jeg stadigvæk ikke erstatte billedet af virkelighedens Allan Watts med mit billede af stemmens Allan Watts. Når jeg lytter til ham, ser han igen ud som sin stemme og sin latter.

Undertiden hører man folk sige, at denne eller hin digter endelig har fundet sin stemme. Hvor var den før, den stemme? Var digteren helt uden stemme? Tavs og stum? Jeg håber personligt ikke at jeg finder min stemme. Måske finder jeg den først til allersidst, hvilket ville være godt, for så bliver den ikke hæs eller gusten. Nogle digtere er født med deres stemmer. Nogle bruger dem til at synge med fra starten, tøvende og troskyldigt. Sådan var det med Inger Christensens stemme. Hun havde den fra første færd, og den var del af hendes væsen. Sandsynligvis det tætteste vi kommer på at høre en engel synge. Når man hørte hende læse op, af for eksempel digtsamlingen *Alfabet*, så var der i stemmen et fjernt galakse-ekko, der gjorde at man følte sig i sikre hænder. Stemmen rummede en manen og en svæven, der spandt tingene ind i en næsten kynisk forførelse: Det lille ord «findes» gentaget igen og igen i digtet indtil abrikostræerne blomstrede foran ens øjne.

Hvad sker der, når nogen gentager noget? I tilfældet Alvin Lucier, og hos andre minimalister som for eksempel Steve Reich, så tømmer gentagelserne ordene for betydning, og musikalske kvaliteter vokser frem i stedet. Hos Lucier og Reich fjerner gentagelsen os fra udgangspunktet. Hos Inger Christensen virker det som om det er omvendt: Gentagelsen betyder, at vi rykker os tættere på tingene. På dansk lyder det næsten voldeligt: At gen-tage. At tage igen. På engelsk klinger det mere ydmygt: To repeat, altså at begynde igen, af re- og *petere*: søge, stræbe efter, undersøge.

Gentagelser foregår på grænsen mellem lyd og betyd. Jo mere vi gentager jo mere af materialiteten bliver synlig. Gentagelsen er et alvorligt filosofisk problem. Tanken om den evige genkomst er hos Nietzsche teorien om, at hele ens eget liv – og hele universets udvikling– vil blive gentaget igen og igen i evigheders evighed og kun overmennesket formår at acceptere det faktum. Hos Schopenhauer finder vi en forestilling om viljen, der har måttet gennemløbe lange trinrækker fra de laveste eksistensformer frem til mennesket og atter her stadig må gentage sig i nye individer. Viljen må til sidst, i følge Schopenhauer, forenes med en erkendelse, der kan bemestre og ophæve den. Schopenhauer ønsker at standse gentagelsens hjul, på samme måde som buddhisterne, der forestiller sig at reinkarnationernes kæde kan afsluttes i et gentagelsesfrit Nirvana. Kierkegaard var af den opfattelse at gentagelse ikke var mulig. En sand gentagelse er for Kierkegaard i bund og grund en religiøs begivenhed: Den indtræffer, når troen giver den troende det liv tilbage, som ellers var tabt. For at undersøge *Gjentagelsen* lader Kierkegaard sin hovedperson tage til Berlin og overvære en opførelse af Mozarts opera Don Juan, den Don Juan der arbejder med gentagelsen som livsstrategi. Don Juans liv er en lang genopførelse af de samme begærsmønstre. For Kierkegaard udgør gentagelsen en mulighed for, at blive nærværende gennem et fremadrettet valg.

Den serielle gentagelse i litteratur, musik og kunst er et gennemarbejdet kunstnerisk greb; Andy Warhol lader den serigrafiske ramme gentage motivet hen over lærrederne indtil der ikke er mere farve. Tydeligere kan det ikke blive. Men samtidig viser det greb også forskellen på den analoge og den digitale gentagelse. Warhols gentagelser tilhører en analog tid, hvor gentagelsen betyder tømning og udtømming. I den digitale tidsalder betyder gentagelsen ikke nødvendigvis en tømning, for den digitale kopi er nøjagtig og et hundrede procent den samme. Faktisk bliver problemet nu, at der ikke længere er nogen original tilbage. Alting fremstår både som

original og kopi, og spørgsmålet om den første og den sidste gentagelse udviskes.

Jeg udvisker. Jeg visker. Jeg hvisker. Jeg gentager og jeg maner. Jeg fremmaner verden og jeg prøver at sige noget. Jeg gentager mig frem. For at gentage er også at ville forstå. Kun det som kan gentages kan fattes. Jeg er stadigvæk på vej hjem fra skole. Gengangere og spøgelse ser på mig fra de tillukkede indkørsler, de står bag de hvide gardiner. Husene ligner hinanden, men hver især udsender de deres helt særlige lyd, hver deres egenartede sound. De sender på hver sin frekvens. Jeg håber, at hvis jeg bliver ved med at gentage ordene, hvis jeg synger højt nok, kan jeg stadig holde spøgelseerne på afstand.